

Farkas Judit Antónia

Szalonkönyvből műtárgy

Az illusztrált díszkiadások népszerűsítése
a 19. század végi Magyarországon

A művészi kivitelű, grafikákkal illusztrált könyvek kiadása és gyűjtése Magyarországon a 20. század elején lendült fel, ekkor emelkedett a könyvtervezés és könyvillusztráció művészi rangra, teremtődtek meg a könyvművészet és bibliofília intézményes fórumai, szervezeti keretei. Az említett folyamat azonban korántsem volt előzmény nélküli. Már a 19. század utolsó évtizedeiben történtek figyelemreméltó kísérletek arra, hogy felkeltsék az érdeklődést az elsőrangú magyar művészek rajzait tartalmazó, művészi és technikai szempontból egyaránt magas színvonalon kivitelezett kiadványok iránt, felhívják a figyelmet az illusztrált könyveknek a szépirodalom és képzőművészet terjesztésében betöltött szerepére, az irodalom- és művészetpártolás egyik fontos eszközének tekintett könyvkedvelés kulturális jelentőségére.¹

A kiegyezést követő nagyarányú gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, modernizáció eredményeként a fővárosban koncentrálódó nyomdaipar és lapkiadás mellett a könyvkiadás és könyvkereskedelem is számottevően fellendült.² Az 1868. évi XXXVIII-as népiskolai törvénnyel

- 1 GELLÉR Katalin, *A szecessziós könyvillusztráció Magyarországon (1895–1925)*, Miskolc, Miskolci Galéria, 1997 (Miskolci Galéria Könyvei 11); POGÁNY György, *A magyar könyvgyűjtő kalauza*, Bp., Kiss József, 2005, 167–205; FARKAS Judit Antónia, *Szép könyvek kultusza. Bibliofil könyvkultúra Magyarországon (1914–1949)*, PhD Disszertáció, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2011; FARKAS Judit Antónia, *A Magyar Bibliophil Társaság története I–II*, *Magyar Könyvszemle*, 2011/3, 341–358; 2011/4, 483–497.
- 2 A nyomdaipar fejlődésének mértékét mutatja, hogy a fővárosi nyomdák száma az egyre nagyobb példányszámokban megjelenő hírlapok bővülő körének és a növekvő nyomtatványfogyasztásnak köszönhetően 1866 és 1900 között csaknem kilencszeresére nőtt (1866: 17; 1877: 51; 1900: 149). Az 1872. évi Ipartörvény életbelépésével – bárki nyithatott könyvkereskedést és nyomdát, már nem kellett hozzá sem szakmai előképzettség, sem elegendő anyagi fedezet – a fővárosi könyvterjesztésben játszott szerepe tovább nőtt. Ezt az itteni könyves cégekről (1848: 25; 1878: 61), illetve az önálló könyv- és zenemű-kereskedőkről készült összeírások is tükrözik (1890: 98; 1900: 139). A forgalomba kerülő könyvek száma dinamikusan emelkedni kezdett. Míg 1879-ben 804, addig 1900-ban több mint kétszer annyi könyv (1718) jelent meg Magyarországon. NOVÁK László, *A nyomdászat története. V. könyv 1801–1867*, Bp., a szerző kiadása, 1928 (Grafikai művészetek könyvtára 11), 5–7; NOVÁK László, *A nyomdászat története. VI. 1868–1900*, Bp., a szerző kiadása, 1929 (Grafikai művészetek könyvtára 12), 14–16; NOVÁK László, *A nyomdászat története. VII. 1901–1929*, Bp., a szerző kiadása, 1929 (Grafikai művészetek könyvtára 13), 3; VARGA Sándor, *A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása*, Bp., [Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete], 1980 (Fejezetek a magyar könyvszakma történetéből), 74–79, 137–138, 143–146; ELEKES

kötelezővé vált elemi népoktatásnak köszönhetően a társadalom egyre szélesebb rétegei váltak olvasókká. A gazdasági, szellemi és kulturális élet felpezsdülése ellenére az emberek életszínvonala és műveltsége ugyanakkor jelentősen lassúbb ütemben fejlődött, amit a színvonalas hazai könyvek, közülük is elsősorban az igényes szépirodalmi művek és tudományos munkák alacsony kelendősége tükrözött. Kovács Máté összefoglalása szerint

az egykori hozzávetőleges becslések és adatok alapján megközelítően megállapítható, hogy a dualizmus korának kezdetén az olvasóközönség viszonylagosan szűk körű és kisigényű volt. A könyvvásárlók számát [...] 1870 körül 100.000-re becsülték. Másfél évtized múlva a könyvtárak 1884–1885-ös országos összeírásakor az összes közkönyvtárakban 176.000 olvasót tartottak számon. Ugyanakkor 1001 magánkönyvtárat írtak össze.³

A műveltségi viszonyok és ezzel szoros összefüggésben a könyvkereskedelem fejlődését több tényező is lassította. A színvonalas magyar nyelvű kiadványok jó ideig lépéshátrányban voltak azokkal az olcsón hozzáférhető és az olvasók körében népszerű hazai és külföldi szórakoztató olvasmányokkal szemben, amelyeket a korabeli közvélekedés a ponyvairodalom körébe sorolt.⁴ Kókay György összegzése szerint „az igényesebb kultúra befogadónak köre e korszakban sem bővült kellően, a nagyközönség körében továbbra is jórészt a silány tömegkultúra termékei arattak sikert. A korszak könyvkiadása és -kereskedelme mindezt tükrözte, de befolyásolta is.”⁵

A könyvek számának növekedése, a könyvfogyasztók körének bővülése, a nyomda- és képsokszorosítási technikák fejlődése ugyanakkor óhatatlanul maga után vonta a kiadványok minőségének differenciálódását is: a korábbinál nagyobb figyelmet kapott a könyvek külső kiállítása, esztétikai megformálása, és fontos szerephez jutottak a művészi minőségű könyvillusztrációk. A következőkben a reprezentatív illusztrált kiadványok hazai elterjedésének főbb jellemzőit, és azokat az úttörő kísérleteket mutatom be vázlatosan, amelyekkel kiadásukat, vásárlásukat, gyűjtésüket és műtárggyá válásukat ösztönözték.

A díszkiadások, díszművek, amatőr-bibliofil könyvek elterjedése és fogadtatása

A könyvkiadók egy része, mint arra Lipták Dorottya Heckenast Gusztáv kapcsán rámutatott, „[é]rzékenyen reagált a növekvő olvasótábor igényeinek és ízlésének differenciálódására, mintegy

Dezső, *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében*, Bp., Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1938 (Statisztikai közlemények 85/1), 123, 154, 173; *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*, összeáll. Kovács Máté, Bp., Gondolat, 1970, 74–92.

3 Uo., 77.

4 A 19. század utolsó harmadában az írók és könyves vállalkozók egy jelentős részét intenzíven foglalkoztatta a hazai szépirodalom pangásával szoros összefüggésben az igényes magyar nyelvű könyvek alacsony kelendőségének problémája. Erről bővebben: FARKAS Judit Antónia, *A „jó” magyar könyvek vásárlásának serkentésére tett kísérletek a 19. század utolsó harmadában* munkacímű, megjelenés előtt álló kézirat.

5 KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Bp., Balassi, 1997, 112.

leképezve az akkor formálódó polgári társadalom rétegződését.”⁶ Az elit vásárlók szűk körének szánt reprezentatív munkák kiadása mellett – nyugati-európai mintára – bevett gyakorlattá vált, hogy a kiadók könyveik egy részéből (egyidejűleg vagy évekkel később) akár többféle kiadást is megjelentetnek. Ennek háttérében egyrészt üzleti megfontolások, másrészt az eltérő fogyasztói igények húzódtak meg.

Egyazon műből a szélesebb néprétegek részére olcsó, jutányos, népszerű, népies vagy más néven népkiadást adtak közre papírborítékban fűzve, de annak az igényesebb és tehetősebb olvasóknak szánt díszesebb és drágább kiadásváltozatait is forgalomba hozták. A díszkötés tekintetében – sok esetben csak ebben tértek el a különféle kiadásváltozatok – ez jelentett arany-metszéses ékesítést, díszes borítékot, dísztokot, „cartonage”, damaszt, angol vászon, selyem, bársony, könyvedvelő/francia félbőr vagy borjúbőr kötést.⁷ A finom papír, legtöbbször a velin, a nagyméretű album alak, a rajzolóművész(ek) ismertsége, az illusztrációk száma és technikája, a tiszta nyomás, jól olvasható betűk, a könyvdíszek tovább növelték egy könyv művészi értékét és presztízsét, amit a magasabb fogyasztói ár is tükrözött. Egy könyv legexkluzívabb változatának az ára általában kétszer annyi volt, mint a legolcsóbbé, de az is előfordult, hogy az árkülönbség a négyszeres, sőt tízszeres mértéket is elérte az előállítási költségektől függően.⁸ A díszes kötésű kiadásváltozatra a *díszkiadás*, az elsőrangú művészi illusztrációkat tartalmazó luxus minőségű kötetre a *díszmű*, *díszalbum* vagy *illusztrált díszkiadás*, a gyűjtőknek szánt legexkluzívabb kiállítású, korlátozott példányszámban (5–25, 100, max. 300) megjelenő és kereskedelmi forgalomba nem kerülő, kézzel számozott változatra az *amateur/amatőr*, *bibliophil/bibliofil* kiadás elnevezés

- 6 LIPTÁK Dorottya, *Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályája az egyéni vállalattól a részvénytársaságig = A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv a legendás könyvkiadó*, szerk. Uő, Bp., Kossuth, 2012, 71–72.
- 7 Az eltérő társadalmi háttérű olvasók részére készült különböző kiállítású (formátum, papír, kötés, díszítés) kiadásváltozatok gyakorlatára már a 16. századtól találunk példákat Magyarországon. Vö. TRÓCSÁNYI Zoltán, *Apróságok a magyar könyv múltjáról*, Könyvtári Szemle, 1934/5, 37–38; KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendári-umtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1989, 25–27. A különféle díszes kiadásváltozatokat a korabeli sajtó (Arcanum Digitális Tudománytár: ADT), illetve a kiadói jegyzékek alapján tanulmányoztam. *A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke 1896*, Budapest, a magyar könyvkiadók az ezredéves országos kiállítás alkalmából, 1896.
- 8 Néhány példát említek a különféle kiadásváltozatokra Heckenast 1872-es katalógusából az ott feltüntetett árakkal: *Berzsenyi Dániel munkái I–II.* (1860) fűzve 1Ft 50 krajcár, velinpapíron és díszkötésben 3Ft; Arany János: *Toldi és Toldi estélye* (1867) a költő arcképével kemény kötésben 80 kr, vászonkötésben aranyvágással 2 Ft; Jósika Miklós: *Abafi* (1871) díszkiadás nyolc acélmetszettel, velinen, keményen kötve 2 Ft, az 1861-es olcsó kiadás fűzve 1 Ft. *Heckenast Gusztáv pesti kiadó és nyomda-tulajdonos által közrebocsátott könyvek, zeneművek, tér- és arcképek jegyzéke*, Pest, Heckenast, 1872, 2, 5, 24. Az Eperjes, Nagykároly és Toroczkó tűzvész-károsultjainak megsegítésére megjelentetett, gazdagon illusztrált *Segítség* című jótékonyági album (1887) Barabás Miklós, Benczur Gyula, Csók István, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József, Stróbl Alajos és mások illusztrációival díszített eltérő kiadásváltozatait 1, 3, 10 és 100 Ft-os áron lehetett megvásárolni. A legdrágább példányokba a megrendelő neve is bekerült. D. SZEMZŐ Piroska, *Díszpolgárság egy album kiadásáért*, Magyar Könyvszemle, 1980/2, 170.

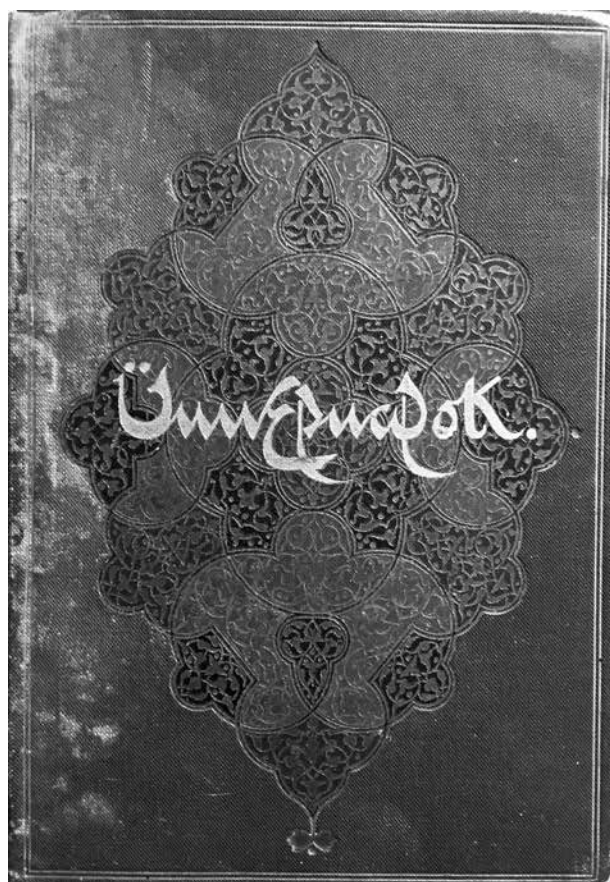
vált általánossá.⁹ Az amatőr és bibliofil kiadások esetében az is előfordult, hogy az előjegyzést követően a megrendelő nevét belenyomtatták a kötetbe.¹⁰

A könyvkiadók gyorsan alkalmazkodtak az átalakuló könyvfogyasztói igényekhez. A nagyobb vásárlóerővel bíró és a modern, nemzeti műveltségre nyitott közép rétegek meghódításával igyekeztek kiaknázni a reprezentatív könyvek megjelentetésében rejlő üzletet. Mivel a tárgyalt korszak hazai könyvkiadó-vállalatainak, kiadó-könyvvarusainak üzlet- és kiadópolitikájáról kevés forrás maradt fenn, nehéz a különféle díszkiadások megjelentetésének és fogadtatásának részleteiről (előállítás költsége, tényleges példányszám, kelendőség, utánnomás, bevétel stb.) pontos képet kapni. Az azonban kijelenthető, hogy akkor számíthatott sikerre egy kiadó reprezentatív kiadványaival, ha a magyar irodalom klasszikusainak legismertebb műveit, legnépszerűbb kortárs szerzőinek alkotásait vagy a nemzet múltjával foglalkozó történeti munkákat adta közre díszes kivitelben és elsőrangú magyar művészek illusztrációival. A magasabb profit reményében általában karácsony előtt és újévkor, vagy más ünnepek (névnap), nagyszabású évfordulók, világkiállítások, jótékonyági események alkalmával dobták piacra a díszes kiadványokat. A sajtóban közzétett hirdetésekben, kiadói katalógusokban és a különféle szakmunkákban egyrészt ajándékozásra kiválóan alkalmas, reprezentációs és dekorációs szerepet egyaránt betöltő luxuscikként, a szalonzsal elmaradhatatlan tartozékaként, szobadíszként, másrészt a polgári műveltség fokmérőjeként hivatkoztak rájuk. Célközönségüként nem egyszer a női olvasókat tüntették fel, idővel azonban a gyűjtésükre is felhívták a figyelmet.¹¹ A millenniumi ünnepek előtt és után látványosan megsokszorozódtak

9 A témáról bővebben: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*, szerk. GYÖRGY Aladár, Bp., Országos Statisztikai Hivatal, 1886, 412, 416; L. K. [LYKA Károly], *Illusztrált magyar díszművek*, Múcsarnok, 1899/21, 195–197; SZEMLER Lőrinc, *A szép magyar könyv*, Könyvtári Szemle, 1934/5, 36–37; FITZ József, *A ferencjézsi korszak magyar díszkiadásai*, Könyvbarát, 1960/1, 597–600; FARKAS Judit Antónia, *Szana Tamás és a modern magyar bibliofília = Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*, szerk. ANKA László, KOVÁCS Kálmán Árpád, LIGETI Dávid, MAKKAI Béla, SCHWARCZWÖLDER Ádám, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, 2016, 260–271; FARKAS Judit Antónia, *Szemler Lőrinc könyv- és műgyűjteménye = Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. I. kötet*, szerk. ANKA László, HOLLÓSI Gábor, TÓTH Eszter Zsófia, UJVÁRY Gábor, Bp., Magyar Napló, Veritas Történetkutató Intézet, 2016, 95–107. A mai napig érezhető fogalmi bizonytalanság abból ered, hogy az egykorú munkák nem használták következetesen az amatőr/bibliofil, díszkiadás, díszmű kifejezéseket. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy egy díszkiadásnak, díszműnek is lehetett amatőr kiadása: ezen a legfinomabb kivitelű, első pár számozott példányt értették. A 20. század elején a francia *édition/livre de luxe* vagy annak tükörfordításaként a *luxuskönyv*, *luxuskiadás* kifejezéssel is találkozni lehet a kolofonokban. Vö. RÉVÉSZ Emese, *Csók István irodalmi illusztrációi a századfordulón*, Ars Hungarica, 2014/2, 228.

10 FARKAS, Szana Tamás... i. m., 263. A *Segítség-album* mellett egy másik példa a névre szóló dedikációhoz: SZANA Tamás, *Magyar művészek. Műtörténelmi vázlatok képekkel. Új sorozat*, Bp., Hornyánszky, 1889. Az ötven számozott, kereskedelmi forgalomba nem hozott amatőr kiadású példányokról van szó.

11 Wohl Janka *Az otthon. Útmutató a ház czélszerű és izlésteljes berendezésére s vezetésére* című könyvében a következőt írta: „[...] a művészethez az otthonban tartoznak a könyvek és albumok is. Nem képzelhetünk el elegáns és lakályos salont néhány pompás illusztrált mű nélkül, mely az asztalokon elszórva nagyon élénkíti az egész kép hatását, s nagyban bizonyít a háziak műveltségéről és műérzékéről. Olyan könyvek, mint Göthe [sic!] nőalakjai Kaulbachtól, Doré Bibliája vagy Dantéja, Engelbert Seibertz Faustja s magyarul az illusztrált Petőfi, Arany fényképekkel ellátott kiadása, a 'Leányvári boszorkány' gróf Zichy Gézától stb. ép annyira ékítenek, mint bármely más díszmű.” WOHL Janka, *Az otthon. Útmutató a ház czélszerű és izlésteljes berendezésére s vezetésére*, Bp., Athenaeum, 1882, 59–60. K. Beniczky Irma *A művészet a házban. Falke munkája után* (Bp., Franklin Társulat, 1882,

Kiss József: Ünnepnapok

a díszes kiadványok, ami részben későbbi devalválódásukhoz is vezetett. A 20. századból visszatérintve egyre több kritika érte a gomba módra megsaporodott és a művészi szempontokat nem egyszer nélkülöző, eklektikusan túldíszített köteteket.¹²

50–52.) című munkájának hivatkozott helyén szintén hasonlóképpen vélekedett. Vö. MOLNÁR Julianna, VARJÚ Zsuzsanna, *Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében*, Magyar Könyvszemle, 1999/3, 337–341; *A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke 1896*, i. m.

- 12 Vö. *A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke 1896*, i. m. 1914-ben Nádai Pál például a következő lesújtó kritikával illette a századfordulón és korábban megjelent díszkiadásokat: „Emlékezzünk csak vissza a tíz-tizenkét évvel ezelőtt megjelent könyvek átlag-viseletére. A magyar könyvkiadóipar már túl volt némileg a nagy díszmű-émlékalbumok moiréselymes, bronzplakettes és szabadságszobrok allegóriáival ékes korszakán. (Egészen még ma sincs túl rajtuk.) A király-könyvek, a vértanú-művek, a virágrege-fóliók és a tízezer mérföldes gőz-, meg vitorlaművek az utolsó részleteket sóhajtották a világba. Ekkor jelentek meg, először, mint próbakötetek, később, mint a vidéki középosztály első irodalmi bútordarabjai: a klasszikus írók az ő negyven-ötven kötetes kiadásaikkal. A harsogó ízléstelenséget egyszerre a sűrke és kékszínű jelentéktelenség váltotta fel. A könyv, amely azelőtt csak karácsonyi meglepetés volt a művelt magyar középosztály asztalán, tehát a meglepetés moráját kellett kiváltani a szemléből, ezentúl a mindennapos életéhez kezdett tartozni. Azért sűrükévé, semmitmondóvá kellett laposodnia. [...] Így kerültek bele magyar és külföldi klasszikusaink az akkori lakásberendezések forgatagába s valóban e könyvekről nem lehet semmi jót és rosszat mondani. Nem kívánatosak és nem ízléstelenek. Korrektek, mint maga az unalom.” NÁDAI Pál, *Modern magyar amatőrkönyvek*, Könyvtári Szemle, 1914/5, 128.

A díszkiadások századvégi divatját három magyar könyves vállalkozó, Heckenast Gusztáv, Emich Gusztáv és Ráth Mór alapozta meg.¹³ Mind a hárman bőkezűen támogatták a magyar szépirodalmat, és kiadványaikat nagy művészi és technikai igényességgel adták közre. Heckenast Gusztáv és Ráth Mór azt is fontosnak tartották, hogy rangos külföldi és magyar művészek illusztrációival díszítsék könyveiket. Heckenast¹⁴ ez irányú kiadói törekvéseit már az 1836 és 1844 között megjelent *Emlény. Karácsoni, új-esztendei és névnapi ajándék* című szépirodalmi évkönyv kapcsán megfogalmazta és érvényre juttatta:

Kellemes olvasmányokkal díszes alakban óhajtók a tt. közönségnek, különösen pedig honunk lelkes szépeinek kedveskedni [...] Az aczélmetszetek, a Nürnbergben készült címképen kívül angol kezek művei, s úgy hiszem szigorú műbíró várakozását is kielégítendik. Vajha ezek is kedves honunkban készülhettek volna! Külső csínjának emelésére sem kímélém a költséget, s mind a papirost és nyomtatást, mind a kötést tekintve, almanachom angol zsebkönyvekkel is kiállja a versenyt.¹⁵

Heckenast könyveinek egy részéből a legolcsóbb, népkiadásokkal egyidejűleg vagy évekkel később (vagy éppen fordítva az egyszerűbb kiadást megelőzően) akár többféle díszkiadást is közreadott, amelyek többnyire csak abban különböztek az egyszerű, fűzött példányoktól, hogy tetszetősebb „külsőt”, azaz díszkötést kaptak, finom papírra, leggyakrabban velinre lettek nyomtatva, és egy vagy több illusztrációt is tartalmaztak.¹⁶ Heckenast ugyanakkor néhány valóban reprezentatív, acél-, réz- és fametszetekkel gazdagon illusztrált díszalbumot is megjelentetett olyan neves, kezdetben külföldi, majd hazai művészek rajzaival, mint például Johann Nepomuk Geiger és Barabás Miklós.¹⁷

13 Rajtuk kívül Geibel Ármint is meg kell említeni. Ő két kivételes igényességgel közreadott illusztrált kiadványával szerzett hírnevet: Br. Prónay Gábor *Vázlatok Magyarhon népeletéből* (Barabás, Sterio és Weber huszonöt színezett kőrajzával, 1855). A magyar mellett németül és franciául is megjelent. Gr. Andrássy Manó – br. Orczy Béla – br. Podmaniczky Frigyes – gr. Sándor Mór – Szalbek György – br. Wenckheim Béla – gr. Festetics Béla *Hazai vadászatok és sport Magyarországon* (Markó Károly, Lotz Károly, Molnár József és Sterio Károly 25 színezett képével, 1857). Angol és francia nyelven is közreadták.

14 Heckenast Gusztáv (1814–1869) a 19. század egyik legjelentősebb hazai könyvárusa, nyomdatulajdonosa és kiadója, 1873-ban cégét eladta a Franklin Társulatnak. Heckenastról bővebben: *A vállalkozó és a kultúra*, i. m.

15 Az *Emlény* 1839 hirdetése: *Hírnök*, 1837. december 22., [4. oldal]. Id. Révész Emese, „Külső csínjának emelése sem kímélém a költséget” = *A vállalkozó és a kultúra*, i. m., 222. Heckenast illusztrált kiadványaihoz ld. *Uo.*, 219–248. Az évkönyvnek, amely kezdetben öt acélmetszettel, velin papíron, kék selyemkötésben, arany vágással jelent meg (3 ft 40 kr), 1838-ban egy drágább (5 ft), vörös selyembe kötött, gazdag aranyozású „pompás kiadása” is napvilágot látott. Ld. még *Emlény* 1839 hirdetését: *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1838. december 31., [10.].

16 Ld. a 8. jegyzetet.

17 A már említett *Emlény* mellett néhány további példa: *Iris. Deutscher Almanach für 1840* (1840), *Buda-Pest, a magyarok fővárosa...* (1845), Vajda János: *Magyar képek albuma* (1859), Rosti Pál *Úti emlékezetek Amerikából* (1861), Peter Johann Nepomuk Geiger – Wenzel Gusztáv: *Képek Magyarország történetéből* (1862), Bezeredy Amália: *Flóri könyve* (1864), Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes képekben* (1870). Heckenast illusztrált könyveihez: Révész, „Külső csínjának...”, i. m., 219–249.

Ráth Mór,¹⁸ a kor másik tekintélyes kiadó-könyvára, aki Emichhez és Heckenasthoz hasonlóan szintén sokat tett a magyar irodalom népszerűsítéséért és jó néhány jelentős díszkiadással, nagy műgonddal elkészített illusztrált díszmunkával szerzett magának hírnevet és elismerést, 1867 karácsonyára jelentette meg egyik legelső reprezentatív kiadványát. Az Arany János nyolc versét tartalmazó *Arany-album* (1868) előkelő nyomdai kiállításban és díszkötésben látott napvilágot két jelentős magyar festő, Than Mór és Lotz Károly fotómechanikai úton reprodukált nyolc rajzával illusztrálva. A kötetet 12 Ft-ért lehetett megvásárolni. Ráth Mór az *Arany-albumot* követően több értékes albumot és illusztrált díszművet is közreadott.¹⁹ De azokról a díszkötésű szépirodalmi művekről sem feledkezett meg, amelyek „a magyar hölgy és salon legértékesebb könyvtárát képezhetik”.²⁰ Nem véletlen, hogy a *Budapesti Közlöny* már 1872-ben kiemelte a cég tevékenységének méltatásakor, hogy „kiadásait kiváló csinnal és gonddal eszközli” és „a legfényesebb szalonoktól kezdve a legegyszerűbb polgárház asztaláig minden osztályt ellát olvasnivalóval”²¹

Heckenastra és Ráthra még inkább igaz volt az, amit Fitz József írt Emich Gusztáv²² üzletpolitikájáról: „mindkét fajta olvasóval, a szöveget falókkal és a kandalló mellett képeket gusztáló bibliofilekkel egyaránt számolt, s üzlete fellendült.”²³ Az említett kiadók mellett többek között az Athenaeum, a Grill, a Franklin Társulat, a Hornyánszky, a Lempel és a Révai Testvérek is több művészi színvonalú illusztrált kiadványt adtak közre a 19. század utolsó évtizedeiben.

Egy-egy kiragadott példával érdemes érzékeltetni a reprezentatív munkák iránti kereslet alakulásának történetét. 1861-ben Heckenast két kötetet jelentetett meg, amelyeket jó ideig korok legszebb illusztrált kiadványaiként tartottak számon. A *Remény irodalmi és művészeti évkönyv* Vachott Sándorné szerkesztésében könyomatú és acélmetszetű képpel, aranyozott díszkötésben látott napvilágot 12 ft-os áron. Rosti Pál *Úti emlékezetek Amerikából* című munkája pedig Keleti Gusztáv 42 színezett és monokróm könyomatával, acélmetszetével és fametszetével, szintén aranyozott díszkötésben az előbbinél 3-szor drágább, vagyis 36 Ft-os áron került forgalomba, igaz a műből egy

18 Ráth Mór (1829–1903) jelentős könyvkiadói tevékenységet folytatott, az 1873. évi bécsi világkiállításon kiadványaiért és a magyar irodalom pártolásáért a legmagasabb elismeréssel, a haladási érmével tüntették ki. (Arany-Album.) Vasárnapi Ujság, 1867. december 22., 628; A. K., *Magyar könyvkereskedők életrajza. Ráth Mór*, Corvina, 1882/1, 1–2; VOIT Krisztina, *A legenda vége, Ráth Mórról*. Magyar Könyvszemle, 2000/3, 402–414.

19 Néhány további példa Ráth illusztrált díszműveire: Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* (1867, Orlay Soma rajzaival); *Imakönyv* (1868, báró Orczy Tekla rajzaival); *Shakspeare-album* [sic!] (1881); *Arany János balladái Zichy Mihály rajzaival* (1895–1898). Vö. Ráth Mór *kiadásainak a millennium alkalmával közrebocsátott képes jegyzéke*, [Bp.], Ráth Mór, [1896] = *A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke 1896*, i. m., 1–4.

20 Uo., 21.

21 *Ráth Mór*, *Budapesti Közlöny*, 1872. október 23., 1950.

22 Id. Emich Gusztáv (1814–1869) Heckenast mellett a 19. század másik legjelentősebb hazai könyvára, nyomdatulajdonosa és kiadója, 1869-ben a cégvezető halálát követően vállalata beolvadt az Athenaeum Rt-be. Díszkiadásai közül a következő munkákat fontos kiemelni: *Petőfi Sándor összes költeményei* (1847), *Honvédalbum* (1868), Madách Imre *Az ember tragédiája* (1861, 1863), *Tokaj-hegyaljai album* (1867). A *Bécsi Képes Krónika* (1866) nyomtatásáért díjat nyert az 1867-es párizsi világkiállításon. Hirdetés: *Karácsonyi- és újévi ajándékok*, *Pesti Napló*, 1868. december 23. [6.]; *Idősb Emich Gusztáv*, *Hazánk s a Külföld*, 1868/14, 225–227; *Az „Athenaeum” nyomdai, könyv- és hírlapkiadói intézete*, *Hazánk s a Külföld*, 1869/14, 232–234; 1869/16, 246–248, 250–251.

23 FITZ, i. m., 598.

olcsóbb változat is készült papírkötésben.²⁴ A két kivételes igényességgel kiállított, a honi kultúra dicsőségére váló, de Magyarországon ekkoriban még ritkaságszámba menő díszmű megjelenését a Kákay Aranyos néven publikáló Kecskeméthy Aurél hírlapi író is nagy lelkesedéssel fogadta 1862 elején közreadott tárcájában. Nem állhatta azonban meg, hogy ne ossza meg az olvasókkal lesújtó véleményét a hazai könyvkiadás és kultúra fejlődését gátló jelenségekről, nevezetesen a könyvvásárlók alacsony számáról, aminek egyik fő okát a művelődési viszonyok elmaradottságában látta:

A Rajna kies vidékén lakik egy német család [...] melyet karácsony alkalmával [...] akartam meglepni. [...] hosszas fontolgatása után végre abban állapodtam meg, hogy a magyar irodalom valamely fényűzési cikkét küldendem ki, mert barátom a Rajna leglátogatottabb vidékén, Baden mellett lakik, nagy házat visz, salonja a világ minden részeiből való utasok központja: hadd lássák, hogy a magyar sajtó alól is kerülnek ki oly ízletes diszkiadási munkák, minők már nagy haladást tanúsítanak a művelődésben. [...] Választásom, alig szükség mondanom, a Remény című albumra, s Rosty Pálnak pompás kiadású *Amerikai utazására* esett. [...] Mindkettőnek Heckenast a kiadója. Mindkettő a magyar könyvnyomtatás díszére válik; mindenik megérdemelné, hogy ott diszelegjenek a Dülsseldorfer Künstler Album, vagy Paris illustré, vagy bármilyen más idegen nyelvű díszmű mellett minden magyar uri ház salon asztalán, – hol pedig vajmi ritkán láthatók. A könyvárus mondá, hogy – nem igen veszik. [...] De ily munkák kiadása nagyobb közönséget föltételez, mint az, a melynek pártfogásában eddig részesültek. A magas arisztokrácián kívül, mely különben mellékesen legyen mondva, nem éppen szerelmes a könyvekbe, de mint egyébre, úgy egy-egy luxus könyvre sem sajnálja a pénzt, – ezen kívül mondám alig méltányolja hazánk gazdagabb középosztálya az efféle irodalmi termékeket. [...] A baj mélyebben fekszik, szélesebb rétegekben, melyek az ázsiai közönyt és passivitást az irodalom irányában sem vetették még le. Van hazánkban körülbelül 300 hazafi-lelkületű egyén, kik elvből s hazafiságból mindent megvesznek, mi magyar nyelven megjelen. De e szám nem elegendő föntartani, lendületet adni az irodalom leghasznosb, de kevésbé népszerű ágainak. [...] *A szellemi érdektelenség nálunk általános.*²⁵

Bár a magas kultúra termékei iránt érdeklődő könyvvásárlók alacsony száma továbbra is sokakat aggasztott, másfél évtized múlva a közönség már jóval élénkebb érdeklődést mutatott egy-egy illusztrált díszmű iránt. A *Fővárosi Lapok* 1876-ban kisebb szenzációként számolt be az Athenaeumnál megjelenő *Petőfi Sándor összes költeményének* második, bővített képes kiadásáról, amelyet többek között Barabás Miklós, Zichy Mihály, Keleti Gusztáv, Benczúr Gyula és más rangos művészek 82 rajza díszített. A *Fővárosi Lapok* meg is jegyezte, hogy

[e]lőször történt most nálunk, hogy tizenhatforintos díszkönyv egy év alatt második kiadást ért; még pedig olyan év alatt, mely nem tartozik az áldottak közé s elemi csapásai, rossz pénzviszonyai, háború izgalmai és nemzetgazdasági válságai közt vajmi kevésbé kedvezett a költészetnek, s a költői termékek keletének.²⁶

24 A *Vasárnapi Ujság* azt írta Heckenast *Remény* című díszalbumáról, hogy az kiállítását tekintve „bármely angol és francia finom salon-könyv”-vel felveszi a versenyt, és kiváló ünnepi könyvajándék. y., (*A „Remény” című díszalbum.*), *Vasárnapi Ujság*, 1860. december 16., 625. A Rosti-féle kötethez ld. RÉVÉSZ, „*Külső csínjának...*”, i. m., 233–235.

25 KÁKAY Aranyos, *Szegény luxus-irodalom*, *Hölgyfutár*, 1862. január 9., 30–31. [Kiemelés az eredetiben.]

26 *Az új „Petőfi” képezi...*, *Fővárosi Lapok*, 1876. december 21., 1377.

Iványi Grünwald Béla: Rab asszony

Ha hihetünk Jókai Mórnak, az illusztrált költeményekből (azt nem tudni, hogy melyik kiadásból) egy év alatt tizenkétezer példány fogyott el.²⁷ Az Athenaeum egyébként a kevésbé tehetős vevőkre is gondolt, részükre háromféle, részletekben fizethető, illetve olcsóbb kiadásváltozatot adott közre. A felfokozott érdeklődés egyértelműen a nemzet legnépszerűbb poétájának szólt. Az egyik hírlapíró néhány évvel korábban meg is jegyezte, hogy ha irodalmi illusztrációról van szó, akkor a magyar művészek legszívesebben Petőfi verseihez készítenek grafikákat.²⁸

A szépirodalmi illusztráció műfajának hazai fellendülését és a díszkiadások kialakulóban lévő divatját jelezte, hogy alig 10 évvel később, 1886 karácsonya előtt Madách Imre legismertebb műve, *Az ember tragédiája* a korábbiaknál is nagyobb érdeklődést váltott ki a könyvvásárló közönség körében. A kiadványt valóságos ünnepi eseményként harangozta be a sajtó, és a kötet illusztrátorát, a népszerű rajzolóművészt, akinek eredeti képeit a Múcsarnok kiállításán is meg lehetett tekinteni, a legjelentősebb francia és német díszművek grafikusaival említette egy lapon: „[s]zebb mű, s a mi az illusztrációkat illeti, művészibb kivitelű nincs a magyar irodalomban. [...] Doré és Kaulbach felett fogják emlegetni Zichy Mihályt, az Ember tragédiája illusztrátorát.”²⁹ A drámai költemény

27 Sz. n., *Állam, társadalom és irodalom II*, Corvina, 1882. június 10., 62.

28 Petőfi költeményeinek illusztrálásához, mint az egyik hírlapíró fogalmaz, „a mi feszészeink legtöbb hajlamot látszanak mutatni”. Ez a megállapítása később is érvényes maradt: *Petőfi „Kutyakaparója” s még valami*, Hazánk s a Külföld, 1868. október 7., 647.

29 Hirdetés: *Éppen most jelent meg*, Fővárosi Lapok, 1886. november 24., 2378.

eddig legreprezentatívabb nagy díszkiadásából, amely Zichy Mihály 15 fénymetszetével látott napvilágot és 12 Ft-ba került, állítólag néhány hét alatt 1000 példány fogyott el.³⁰

A millenniumi ünnepekhez közeledve egyre több díszkiadás, reprezentatív, illusztrált díszmű és díszalbum jelent meg. A kiadók irodalmi, történelmi és művészeti tárgyú összefoglaló munkák, antológiák, kézikönyvek, nagyszabású gyűjteményes sorozatok, lexikonok, útikönyvek, ismert és népszerű hazai és külföldi szerzők szépirodalmi munkáinak, összkiadásainak illusztrált és minél tetszetősebb formában való közreadásával keltek versenyre a növekvő számú olvasóközönség megnyeréséért. A versenyt fokozta, hogy a legnagyobb cégek bevezették a drága vagy gyűjteményes művek részletfizetésre történő árusítását. A kiadványok többségére a „romantikus-historizáló könyvművészet” jegyében még többnyire az eklektikus túldíszítettség volt jellemző.³¹

Az 1890-es években már annyira divatba jöttek a díszes kiadványok, hogy azt a hírlapvállalatok a példányszám növelésére irányuló marketingfogásaikban is kiaknázták. A *Vasárnapi Ujság* karácsonyra az 1891-es évfolyamából a rendes mellett „albumszerű díszkiadást” is megjelentetett „a legfinomabb vastag dupla-velinpapíron, színes borítékkal.”³² A *Pesti Napló* pedig 1897-ben megindította a magyar szépirodalom klasszikusainak neves magyar kortárs képzőművészek illusztrációival díszített, kereskedelmi forgalomba nem kerülő ajándék-sorozatát, hogy évente „képes díszművekkel” jutalmazza meg hűségese olvasóit.³³

A díszpéldányok sokat hangoztatott divatja ellenére nem mindegyik mű fogyott ugyanolyan mértékben, és feltételezhető, hogy az olvasók egy része, ha meg is vette, nem biztos, hogy el is olvasta a díszműveket, sokkal inkább szobadíszként tekintett rájuk.³⁴ Más volt a helyzet a nem túl népes, de növekvő számú hazai könyvgyűjtővel, akik között egyre több középosztálybelit találunk. Az ő esetükben inkább az irodalmi és művészeti érdeklődés, az esztétikai élvezet, a gyűjtőszennvedély esett latba, de volt, akinél a reprezentáció továbbra is fontos szempont maradt.³⁵

Kísérletek a művészi kiállítású illusztrált könyvek elismertetésére

A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem fejlődése ellenére az 1870–1880-as években a könyves szakma és az írók egy jelentős része Kecskeméthy Aurélhoz hasonlóan egyáltalán nem volt elégedett a korabeli könyvkultúra színvonalával. Ezért többen is kísérletet tettek arra, hogy a

30 [Sz. N.], *A magyar könyvek terjesztése I*, Corvina, 1887. január 20., 6.

31 Az illusztrált díszművek közül a korszak egyik legsikeresebb vállalkozása az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben* (1886–1901) című sorozat volt. GELLÉR, i. m., 35–38. Vö. *A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke 1896*, i. m.

32 A „*Vasárnapi Ujság*” díszkiadása, *Vasárnapi Ujság*, 1891. december 6., 812.

33 Vö. RÉVÉSZ, *Csók István...*, i. m., 228–230.

34 MOLNÁR, VARJÚ, i. m., 341.

35 *Magyarország köz- és magánkönyvtárai...*, i. m., 412, 416; GYÖRGY Aladár, *Könyvtáraink = Magyar Műkincseink I*, szerk. gr. CSÁKY Albinné et al., bev. RADISICS Jenő, előszó JÓKAI Mór, Bp., Műbarátok Köre, 1896, 98, 100, 108. Szana Tamás a könyvamatőrök kapcsán azt írja, hogy a könyvek gyűjtése során „tudomány- és művészetszomjukat, vagy rosszabb esetben hiúságukat elégítik ki.” SZANA Tamás, *Magyar gyűjtők és gyűjtemények = Magyar Műkincseink I*, i. m., 11.

könyvek iránti kereslet és érdeklődés serkentésével változtassanak a helyzeten. Közéjük tartozott Szana Tamás (1844–1908) író, szerkesztő, műkritikus, a Petőfi Társaság főtítkára és több más kulturális, műpártoló egyesület tisztségviselője is, aki a sajtóban és könyv alakban megjelent írásaival, saját és mások könyveinek tervezésében és kivitelezésében való részvételével, a hazai irodalom és művészetpártolás fellendítésére irányuló szervezőmunkájával az 1880-as évektől sokat tett a művészi könyvek elismertetéséért, a könyvkedvelés, könyvgyűjtés és műpártolás hazai előmozdításáért, a művészi könyvek elismertetéséért.³⁶ Az irodalmi és művészeti életben egyaránt otthonosan mozgó Szana nemcsak szenvedélyesen rajongott és gyűjtötte, hanem értett is a szép kiállítású illusztrált könyvekhez, jól ismerte a hazai és külföldi könyvkultúra működését. A könyvkedvelés terén a fejlettebb nyugat-európai, azon belül is elsősorban a francia mintákat szerette volna Magyarországon meghonosítani. Szana írta az első könyvgyűjtéssel foglalkozó hazai kultúrtörténeti munkát (*A könyv régen és most*, Hornyánszky, 1888), amely a bibliofília történetével, kuriózumaival és legfontosabb tudnivalóival ismertette meg a magyar közönséget.³⁷ A könyv a francia könyvgyűjtési szokásokba és az ottani amatőr könyvkiadás érdekes műhelytitkaiba is bevezette az olvasót. Szana leírta például, hogy a francia amatőr, bibliofil könyvek igen kis példányszámban készültek, ráadásul a szenvedélyes gyűjtők a tiszta és éles nyomású, legfinomabb (hollandi, japán, kínai) papirosú, *avant la lettre* illusztrációkkal díszített első levonatokat igyekeztek megszerezni gyűjteményük részére. Arra is kitért, hogy készülnek, és mire figyelnek a francia könyvgyűjtők és kiadók egy pompás, illusztrált díszmű közreadásakor, és milyen fontosak a művészi könyvillusztrációk. A könyvek művészi kiállítása náluk ugyanolyan súlyal esett latba, mint a szerző személye, a mű irodalmi értéke, a kötet provenienciája vagy ritkasága; az irodalom és művészet szeretete, az esztétikai élvezet vált a könyvkedvelés fő mozgatórugójává, a könyvre mint műtárgyra tekintett a modern gyűjtő:³⁸

Közös összejövetelekben állapítják meg a kiadványok papírját, alakját a betűk formáját, nagyságát, a margók szélességét, s választják meg a rajzolókat és metszőket, kikre az egyes munkák illusztrálását bízják.

Ezek a rajzolók és a metszők sok gondot okoznak a kiadónak. Az illusztráció talán soha nem játszott olyan nagy szerepet, mint napjainkban. A modern bibliophil bámulatos finomságú rézkarczokat kíván, s a metsző gyakorlott keze kétszeres keletet szerez a munkának. Hédouin, Boilvin és Dubouchet most épen olyan népszerűséggel bírnak, mint régebben Gravelot, Bouchet, Eisen, Moreau vagy Duplessis-Berteaux.³⁹

Szana több ízben említést tett a könyv történetével, a bibliofíliával és könyvművészettel foglalkozó külföldi szakkiadványokról, közülük is elsősorban a franciákról,⁴⁰ de arra is volt példa, hogy egy

36 Szana Tamás ezirányú tevékenységéről lásd: FARKAS, *Szana Tamás...*, i. m.

37 SZANA Tamás, *A könyv régen és most*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1888.

38 *Uo.*, 49–64.

39 *Uo.*, 58–59.

40 Írásaiban többek között a következő szakmunkákra hivatkozik: Le Gallois *Traité des plus belles bibliothèques de l'Europe* (1680), Edward Harwood *View of the various Editions of the Classics* Edward Harwood (1770), Janin *Le livre* (1870); Guigard *Armorial du bibliophile* (1870), Poulet-Malassis *Les ex-libris français depuis leur origine jusqu'à nos jours* (1874), Derôme *Le luxe de livres* (1879), Le Petit *L'art d'aimer les livres et de les connaître*, (1884), Bérardi *Bibliothèque d'un bibliophile* (1885), Uzanne *Nos amis les livres. Causeries sur la littérature et la librairie* (1886).

könyvművészeti szempontból jelentős külföldi kortárs kiadványt mutatott be. 1885-ben egyik hírlapi cikkében részletesen méltatta a francia bibliofília egyik legismertebb alakja, Octave Uzanne frissen megjelent és kivételes műgonddal készült könyvének kiállítását, amelynek grafikusai között az irodalmi illusztrációi révén hírnevet szerzett belga szimbolista Félicien Rops is megtalálható volt. A kötetre, mint korának jelentős könyvművészeti alkotására hívta fel a figyelmet.⁴¹

A magyar könyvkedvelés helyzetéről sommásan csak annyit írt, hogy az a „fényűzés”, amelyben a francia kiadók, gyűjtők részesítik könyveiket egy-két kivételtől eltekintve

nálunk ma még jóformán ismeretlen. Magyarországnak vannak szenvedélyes könyvgyűjtői; de nincsenek a szó szorosabb értelmében vett bibliophiljei. Mindazok, kik nálunk e század első tizedeiben vagy később is, nevezetesebb gyűjteményeket alakítottak, inkább csak ritka, mint szép nyomtatványokat vásároltak. [...] A régi, ritka könyveknek s az újabb nagydíszű kiadványoknak nincs eléggé hálás közönségük Magyarországon.⁴²

Azzal kapcsolatban is hangot adott elkeseredettségének, hogy a hazai könyvgyűjtők nem érintkeznek egymással, nincsenek bibliofil egyesületeik és lapjaik, nem rendeznek (könyv)árveréseket Magyarországon.⁴³

Ezek is a szeme előtt lebegtek, amikor Hornyánszky Viktort megnyerte az *Irodalmi Értesítő*⁴⁴ című lap kiadására. A kéthetente megjelenő, rövid életű lap, amely alcímében úgy határozta meg profilját, hogy „könyvészeti folyóirat irodalombarátok [a hatodik számtól irodalompartólók], könyvgyűjtők és könyvvarusok érdekeinek előmozdítására”, néhány soros könyv- és cikkajánlókkal kívánta felhívni a művelt olvasóközönség figyelmét a frissen megjelent művekre, és kedvet csinálni vásárlásukhoz. De hosszabb írásokat, így például Szana könyvkedveléssel foglalkozó, később könyv alakban (*A könyv régen és most*) is megjelent írásait is közölte folytatásokban. Hírt adott a fontosabb díszmunkákról és lehozta az antikváriusok, valamint a könyv előállítását érintő összes művészetek és iparágak közleményeit és hirdetéseit is.

Szana ugyanakkor nemcsak írásaival és lapszerkesztőként járult hozzá a bibliofil kultúra hazai megteremtéséhez és népszerűsítéséhez, hanem könyveinek igényes, művészi kiállításával (tipográfia, nyomtatás, illusztráció, papír, kötés) is példát kívánt mutatni: tervezésükben és kivitelezésükben maga is közreműködött. A tekintetben is úttörő volt, hogy az általa fordított vagy írt könyvek többségéből amatőr kiadást is készített. A számozott amatőr kiadások francia mintára történő meghonosítását Szana mások kiadványainak sajtó alá rendezésénél is szorgalmazta, amihez többek között az Athenaeum, a Grill, a Hornyánszky, a Révai testvérek és Ráth Mór kiadókat sikerült

41 SZANA Tamás, „Ő fensége az asszony”, *Fővárosi Lapok*, 1885. február 20., 278–279. Nem kizárt, hogy Szana személyesen is találkozott Rops-szal, aki jól ismerte Zichy Mihályt és Magyarországra is ellátogatott több ízben. Vö. FÖLDI Eszter, *Toposzkok földjén: Rops Magyarországon = „Magyar rapszodiák” Félicien Rops a belga szimbolizmus mestere*, szerk. FÖLDI Eszter, KÁRAI Petra, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2010, 50–69.

42 SZANA, *A könyv régen és most*, i. m., 61–63.

43 SZANA Tamás, *Magyar gyűjtők = Egy amateur naplójából*, Bp., Athenaeum Rt., 1899, 19–54; SZANA Tamás, *Egy bibliophil álma = Uő, Egy amateur naplójából*, i. m., 81–96.

44 A magyar Írók és Művészek és a Magyar Könyvkereskedők Egylete által 1887-ben alakult Könyvvásárlást előmozdító bizottság hivatalos közlönye 1887–1888 között látott napvilágot.

megnyernie.⁴⁵ A Szana irányításával készült illusztrált díszművek közül az általa írt *Petőfiné Szendrey Júlia* (Grill Károly, 1890) címűt érdemes kiemelni, amelynek illusztrálására Baditz Ottót, Neogrády Antalt, Roskovics Ignácot, Stetka Gyulát és Spányi Bélát nyerte meg a szerző. A vastag papírra nyomtatott kötet, amely a Franklin Társulat nyomdájának is köszönhetően igen kedvező fogadtatásban részesült, négyféle kiadásban jelent meg: korlátozott példányszámban japán selyempapíron, fehér atlasz táblákkal (30 Ft), velinen atlasz emboitageban (10 Ft), atlasz kötésben (8 Ft), színes papírkötésben arany metszéssel (5 frt 40 kr), színes borítékban, fűzve (4 frt 50 kr).

Szana az irodalmi, művészeti és műpártoló egyesületek tisztségviselőjeként nemcsak a Petőfi Társaság, hanem az Írók és Művészek Társasága és a Műbarátok Köre égisze alatt is sokat tett a könyvkedvelés előmozdításáért. Az 1890-ben alakult Műbarátok Köre a paloták és szalonok vagyonos, művelt rétegeit próbálta megnyerni a kultúra támogatásának. A Társaság kezdettől fogva súlyt helyezett a magyar irodalom pártolására, a hazai irodalmi művek kelendőségének növelésére. Terveik között szerepelt, hogy minél több kiváló magyar író könyve jelenjen meg díszkiadásban, és jusson el a szalonokba, ez a kezdeményezésük azonban nem valósult meg eredeti formájában. 1892-ben jelent meg Szana Tamás művészi irányításával első díszes illusztrált kiadványuk, az ötszáz példányban és kizárólag tagok részére készült irodalmi munkákat, illusztrációkat és zeneműveket magában foglaló *Műbarátok Könyve*. A kötet kolofonja szerint a vízjeggyel ellátott hollandi merített papírra nyomott heliogravüröket, szín- és fénynyomatú másolatokat, valamint hangjegyeket tartalmazó mű „artisztikus berendezését” Szana Tamás irányította. 1896-ban látott napvilágot *A magyar koronázási jelvények* című díszalbum, 1896 és 1902 között pedig a *Magyar Műkincsek* (1896–1902) című háromkötetes, magyar és francia nyelvű, páratlanul előkelő kiállítású illusztrált díszmű. Mindkettő létrejöttében nagy szerepe volt Szanáknak.

A Szana által is említett úttörő kezdeményezések mellett a sajtó is egyre többször adott hírt, és ismertette az illusztrált díszkiadásokat, albumokat mutatványképek kíséretében. E tekintetben a *Vasárnapi Ujság* tette a legtöbbet népszerűsítésükért. A művészi kivitelű könyvek és illusztrációk az 1890-es évek végétől már a hazai műkedvelők, műgyűjtők és műkritikusok érdeklődését is felkeltették, egyre inkább a képző- és iparművészet integráns részeként, gyűjtésre és méltatásra érdemes műalkotásként tekintettek rájuk. A képzőművészek egyre kevésbé idegenkedtek, és érezték rangon alulinak a könyvillusztráció műfaját. A magyar könyvillusztráció művészi rangra emelkedését, a műfaj fellendülését Lyka Károly az 1898-as év kiemelkedő hazai díszműveiről írt kritikájában vetítette előre: „A magyar illusztráció története most kezd érdekessé válni.”⁴⁶

45 Az 1880-as években Mikszáth Kálmán, Reviczky Gyula, Komócsy József és Kiss József Révainál megjelent könyveinek művészi kivitelezésében működött közre. Vö. FARKAS, *Szana Tamás...*, i. m., 263–264.

46 [LYKA], i. m., 197. A Lyka által ismertetett díszművek közül magasan kiemelkedett a Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Hollósy Simon, Réti István és Thorma István által illusztrált *Kiss József költeményei* (Révai testvérek, 1897) című díszmű, amelyből két kiadásváltozat készült. A díszesebb példányok számozottak voltak, névre szólóak, kézi selyemhímzésű táblát kaptak és 40 Ft-ba kerültek. *Kiss József költeményeinek díszkiadása*, Vasárnapi Ujság, 1897. december 12., 847–848.